

ІСТОРИЧНЕ КРАЄЗНАВСТВО

УДК 94(477.65)“1764/1789“

ЄЛИСАВЕТГРАДСЬКИЙ ПІКІНЕРСЬКИЙ ПОЛК

Олександр КОВАЛЬКОВ (Кіровоград)

Досліджено історію Єлисаветградського пікінерського полку в контексті колонізації території Центральної України, а також історії Російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр.

Ключові слова: Центральна Україна, Новоросійська губернія, Єлисаветградський пікінерський полк, російсько-турецька війна, колонізація.

Исследовано историю Єлисаветградского пікінерского полка в контексте колонизации территории Центральной Украины, а также истории Русско-турецкой войны 1768 – 1774 гг.

Ключевые слова: Центральная Украина, Новороссийская губерния, Єлисаветградский пікінерский полк русско-турецкая война, колонизация.

History of Elisavetgradskiy of pikinerskiy regiment is investigated in the context of colonization of territory of Central Ukraine, and also history of Russian-Turkish war 1768 – 1774

Keywords: Central Ukraine, Novorossiyska province, Elisavetgradskiy of pikinerskiy regiment Russian-Turkish war, colonization.

Історія Центральної України містить у собі чимало нерозкритих чи недостатньо висвітлених питань, які ще потребують вирішення. Особливо це стосується XVIII століття, коли відбувалося заселення та господарське освоєння території нинішньої Кіровоградщини. У цих процесах особлива роль відводилася військово-поселенським формуванням, серед яких вагоме місце посідає Єлисаветградський пікінерський полк.

На відміну від своїх історичних попередників, Нової Сербії та Новослобідського козачого полку, Єлисаветградський пікінерський полк не став предметом спеціального наукового дослідження. Це й не дивно, оскільки, за словами Н. Д. Полонської-Василенко, період від 1764 до 1775 років залишався на середину XX ст. (напевне, залишається і на сьогодні) найменш вивченим порівняно з іншими періодами історії Південної та Центральної України [1, с. 3]. Упродовж усього XIX століття лише нарис Д. Міллера [2] можемо вважати спробою висвітлення історії Єлисаветградського пікінерського полку. Найбільш ґрунтовно заснування та устрій полку досліджено в праці С. І. Шамрая [3] та в другому томі фундаментальної праці Н. Д. Полонської-Василенко [1]. Окремі апеляції до історії Єлисаветградського пікінерського полку можна віднайти в працях, присвячених історії Нової Січі [4; 5], або ж у дослідженнях з колонізації та заселення краю [6; 7].

У цій публікації ми зосередимося на адміністративній та військово-політичній історії полку, залишивши соціальну та господарську складові, а також стосунки із запорожцями, для наступних публікацій.

Як відомо, початок іррегулярним військово-поселенським формуванням на території Центральної України було покладено заснуванням на початку 50-х років XVIII століття Нової Сербії та Новослобідського козачого полку. Їхня історія була нетривалою. Уже 1764 рік став часом запровадження територіальної реформи, яка вирішила долю Нової Сербії та Новослобідського полку. 22 березня цього року Катерина II затвердила доповідь двох сенаторів – таємного радника Микити Івановича Паніна та генерала Петра Івановича Паніна “О именовании Новосербского поселения Новороссийскою губерниєю, о поселении в оной полков двух гусарских и пикинерного, о плане раздачи земель к их заселению”. Окрім Нової Сербії, 11 червня 1764 року до території нової губернії були включені Українська лінія, Слов’яносербія, Бахмутський полк, а пізніше (1769 р.) виведено на поселення Молдавський полк. До її складу ввійшли також 15 сотень Гетьманщини та запорозькі землі по річці Інгул, тобто частина Бугогардівської паланки [8].

Утворення Новоросійської губернії виходило з позиції уряду Російської імперії зміцнити свої позиції у Причорномор’ї й уніфікувати управління країною в інтересах феодально-кріпосницької держави. Загалом же уніфікація адміністративно-територіальної системи, тобто штучне перенесення на периферію адміністративного поділу, притаманного метрополії, є одним із складових атрибутів функціонування будь-яких імперських утворень. Саме із запровадженням губернського поділу можна говорити про політичне поглинення України імперією Романових.

Прикордонний характер губернії визначив особливість управління нею. Протягом усього часу існування губернії (1764 – 1775) її адміністрація зберігала напіввійськовий характер. На чолі губернії було поставлено Головного командира, якому підпорядковувалися губернатор та канцелярія. Остання поділялася на два департаменти: військовий (підпорядковувався Військовій колегії) та земський (підлягав відповідним департаментам Сенату) [1, с. 8]. Уся повнота військової та цивільної влади зосереджувалася в руках Головного командира. Посаду цю займали: з початку – генерал-поручник Олексій Петрович Мельгунов; з вересня 1765 р. – генерал-майор Яків фон-Брандт; з січня 1767 – генерал-поручник Михайло Іванович Леонтьєв; з липня 1767 р. – генерал-аншеф Федір Матвійович Воєйков і від 1774 року – Григорій Олександрович Потьомкін [1, с. 16].

Губернія в адміністративному плані у 1765 році була поділена на дві провінції, управління якими очолювали воєводи та провінційні канцелярії. На правому березі Дніпра утворювалася Єлисаветградська (Єлисаветинська) провінція, що охопила землі колишніх Нової Сербії та Новослобідського полку, а також трикутник між річкою Інгул та містечком Орел. Воєводою Єлисаветградської провінції був секунд-майор Миколай Черніков, колишній ад’ютант Хорвата. На лівому березі було утворено Катеринославську провінцію, яка ввібрала землі Слов’яносербії та Української лінії, а також територію Бахмутського повіту. Воєводою Катеринославської провінції призначено було секунд-майора Олексія Алімова [1, с. 20].

У Єлисаветградській провінції створювалося два гусарських полки: Чорний (на території Хорватового гусарського полку) та Жовтий (на території пандурського полку). Таким чином, колишні вояки сербських полків автоматично ставали гусарами. Усе ж козацьке населення провінції (у тому числі й новослобідців) перетворили на пікінерів.

Єлисаветградський пікінерський полк ставав, таким чином, правонаступником Новослобідського козачого полку. Територія полку займала південну частину Єлисаветградської провінції. Усі сотні Новослобідського полку стали тепер ротами новоутвореного Єлисаветградського пікінерського полку. Так, у першому переліку рот полку їх нараховується 18, а саме: 1) Мурзинка, 2) Вершино-Кам'янка, 3) Верблюжка, 4) Зелена, 5) Омельник, 6) Домоткань, 7) Бородаївка, 8) Кам'янка, 9) Боянськ, 10) Мишурин-Ріг, 11) Грузька, 12) Виска, 13) Плетеноташлик, 14) Дриська, 15) Новоархангельськ, 16) Добрянка, 17) Орлянка, 18) Попельнаста. Штаб-квартира полку містилася в Єлисаветграді, звідки її згодом перенесли у Петриківку (Мурзинку). Пізніше, у 1769 році, частину землі, яка раніше була призначена для Єлисаветградського пікінерського полку (слободи Виску, Добрянку, Грузьку і Плетений Ташлик) вивели зі складу Єлисаветградського пікінерського і введено до складу Молдавського гусарського полку [1, с. 9]. На чолі Єлисаветградського пікінерського полку поставили колишнього командира Новослобідського козачого полку Миколу Адабаша, якому на той час було 72 роки (перебував на цій посаді до 1769 року). Серед інших представників козацької старшини Новослобідського полку ми бачимо підполковника Михалчу (колишнього обозного), майора Бутовича (колишнього суддю). Сотники тепер стали ротмістрами. Так, серед ротмістрів на початку 1770-х років ми натрапляємо на людей, які були на сотницьких посадах у Новослобідському полку (ротмістри Дик (Мурзинка), Устимович (Мишурин-Ріг), Лисаневич (Виска)) [3, с. 282].

Новослобідські козаки тепер ставали пікінерами. На рік утворення пікінерського полку в його штаті налічувалося 4960 осіб нижчих чинів (при 898 конях), нижчого та середнього командного складу – 414 і вищого – 275. Якщо говорити про загальну кількість населення Єлисаветградського пікінерського полку, то на червень 1765 року в ротах проживало 11586 душ чоловічої статі й 11922 жінки. Окрім цього, числилося 160 осіб духівництва та розсильних. Таким чином, на території полку проживало 23668 осіб. Ядро населення полку складала пікінери – “военнослужащие”. Їх через рік після реорганізації полку вже було 9463 осіб [3, с. 283].

Згідно з пунктом 13 Указу від 22 березня 1764 року рядовий склад новостворених полків урівнювався у званні з рядовими російської регулярної армії, вищі ж чини отримували чини на два ранги нижчі: “...чтобы Уланскому полку¹ рядовым оставить свое во всем равенство считать со всеми армейскими рядовыми, а другим их классам положить чины иметь противу армейских двумя ниже” [8, с. 661]. Багато уваги приділялося військовим характеристикам особового складу полків. Так, при кожній роті пікінерського полку мало бути 50 піших стрільків, “коих со тщанием научать: 1) целко из своего карабина стрелять; 2) в рядах в двух только шеренгах пальбу производит и взводами по команде всюду обращаться;

¹ Пікінерський полк у тексті Указу йменується Уланським.

3) по знаку или по команде растраиваясь из своего фрунта, каждому одиночную пальбу производит, а по другому подобному знаку в прежний строй с поспешностью становится...” [8, с. 662].

Указ декларував цілу низку переваг та пільг, які поширювалися на пікінерів, серед яких вирізнялися положення, пов’язані із земельною власністю. Рядовий пікінер та поселянин отримували наділи в 26 (з лісом) та 30 (без лісу) десятин землі й ставали, таким чином, заможними землевласниками. Показово, що цим самим Катерина II чи не вперше в історії Російської імперії поступилася монопольним правом дворян на володіння землею в інтересах колонізації краю. Усі землі відводилися у “вечнопотомственное владение”, оголошувалося, що “земля военных людей – никакого платежа давать не будет” (тобто не оподатковуватиметься – О. К.). Значні переваги отримували і невійськові поселяни, які ставали державними селянами: “по прошествии льготных лет платить по числу земли малую подать” (пільговий період коливався в межах 6 – 16 років – О. К.), вони позбавлялися від військової служби, їм також гарантувалася особиста свобода: податки вони платили не з душі, а із землі, говорилося також, що “они никогда никому во владение отданы не будут, а будут государственные поселяне” [8, с. 662 – 663]. Указ дозволяв у поселеннях вільно торгувати сіллю та спиртним, надавав переваги промисловцям і торговцям, заохочував переселення сюди вихідців з інших місцевостей, а також з-за кордону з подальшим прийняттям їх у купецтво та цехи. Серед населених пунктів, де дозволялося облаштувати торгові пункти, згадуються фортеця Св. Єлисавети, Орел, Миргород, Крюків, а також рота Єлисаветградського пікінерського полку Мишурин-Ріг. Створювалася максимально спрощена процедура заснування та юридичного оформлення промислових підприємств. При цьому обумовлювалося, що бажаними є “такие фабрики и заводы, с которых вещи на сооружение полков потребны, то есть суконные, кожевенные, шляпные, или гусарских киверов, пуговичные, полотняные, конские, овчарные и другие полезные” [8, с. 666 – 667].

Доволі цікавими є положення останнього, восьмого, розділу Указу, який зобов’язував місцеву владу створити умови для охоплення всіх дітей початковою освітою. При чому говориться, що “в школу брать всех малолетних, обучать грамоте, читать, писать, арифметике, закону (Божому – О.К.); а кто способен или сам пожелает, тех иностранным языкам и другим наукам; неимущих и сирот содержать на казенном коште; достаточным же за содержание в казну платить, а за науку ни с кого ничего не брать”. Не менш цікавий наступний пункт, який проголошував необхідність “для женского пола такой же воспитательный дом учредить”. Окрім цього, в обов’язок місцевої адміністрації вводилось облаштування “для сирот и увечных больницу, а для приносных детей дома учредить на казенном коште” [8, с. 663,667]. Навіть залишившись на папері, ідея загальної шкільної освіти, і при тому для дівчат включно, та ще й за державний кошт на той час була революційною.

Проте чи не найбільше виграли від цієї військово-адміністративної реформи представники козацької старшини. Усі вони отримували офіцерські чини і відповідно дворянство з усіма перевагами та привілеями. За розробленою шкалою офіцерські чини й землі старшині призначали залежно від наwerbованих у полки людей: майора давали за 300 навернутих пікінерів, капітана – за 150, поручика – за

80, прапорщика – за 60, вахмістра – за 30 осіб відповідно [8, с. 666]. Землі, які вони отримували, були рангові і їхній розмір відповідав чинові. Так, прапорщик, поручик, полковий аудитор, квартирмейстер, ад'ютант, лікар отримували 4 двори, що складало близько 104 – 120 десятин землі; капітан чи ротмістр – 6 дворів (150 – 180 дес.), секунд-майор – 7 дворів (208 – 240 дес.); прем'єр-майор – 8 дворів (208 – 240 дес.); підполковник – 10 дворів (260 – 300 дес.); полковник – 16 дворів (416 – 480 дес.); священник – 2 двори (52 – 60 дес.) [1, с. 47]. Старшина полку, таким чином, фактично перетворювалася на поміщиків.

11 червня 1764 року спеціальним положенням було встановлено вимоги до озброєння та обмундирування пікінерів. Так, кінний пікінер носив “кафтан, из сермяжного, белого сукна, с воротником, отворотами и обшлагами по цвету камзола и штанов; камзол и штаны суконные; кушак, сапоги, шапку круглую, из черной смушки, с суконным верхом; саблю, карабин, один пистолет, лядунку, пику и лошадь, со всем прибором”. Озброєння пішого стрілка (вони мали становити не менше, як чверть особового складу полку й кожної роти відповідно) складалося з кортика та фузеї без штика. Єлисаветградський полк отримав полкові кольори: “воротник, отвороты или лацканы, обшлага и подбой кафтана, камзол, штаны и верх шапки красные; кушак желтый. Пуговицы желтые, медные”. На лівому плечі нашивався жовтий шерстяний погон. Нижні чини мали носити короткі рукавички, білі манжети, пудритися й носити пуклі та косу, оплетену чорним ременем. Капрали, ротні квартирмістри та вахмістри мали мундир, аналогічний рядовому складові, але із золотими галунами. Окремим нашивками відзначалися також трубачі. Нестройові ж були обмундировані подібно до стройових, але комір, лацкани і обшлага були білі [9, с. 18 – 22].

1776 року Єлисаветградському полкові було призначено герб – на зеленому полі, на чорній землі, біла або срібна башта, із зубцями та білим прапором, на якому зображувався вензель Єлисавети Петрівни [9, с. 23].

Подією величезної ваги для всієї Новоросійської губернії цього періоду стала російсько-турецька війна 1768 – 1774 років. Сам полк узяв у ній безпосередню участь. До того ж територію Єлисаветградського пікінерського полку, як і всю Єлисаветградську провінцію, війна ця зачепила безпосередньо. Пов'язано це з останнім татарським набігом на територію України.

4 січня 1769 року очолюване ханом Кири́м-Гіре́єм військо перейшло російський кордон й опинилося біля фортеці Святої Єлисавети. Для гарнізону фортеці, та й для усїєї місцевої адміністрації та уряду, це був справжній шок. Адже ще зовсім недавно, 1765 року граф П. А. Румянцев переконував імператрицю Катерину II, що “турки по известной своей деликатности зимою формальной осады не предприимут, а татар она (фортеця – О.К.) всегда в респекте содержать может” [10]. І ось саме взимку, і саме татари, захищати від яких край повинна була фортеця, зробили їй такий зухвалий виклик. І, судячи з усього, фортеця не наважилася його прийняти. У фортеці укритися начальник провінції генерал-майор О. С. Ісаков із гарнізоном та місцевими жителями. Татар зустрів вогонь фортечних гармат. Проте брати штурмом фортецю татари наміру не мали, як і вміння цього робити. Гарнізон фортеці спостерігав за ворогом, так і не полишивши фортечних валів. Хоча, за словами француза барона Тотта, який супроводжував татарського хана в цьому поході, “наша армия была в таком скверном виде, что сама опасалась

вылазки: в самом деле, отряд в две тысячи человек, атаковавши нас ночью, мог перебить всех” [11, с. 168].

Після цього татари, за словами барона Тотта, перейшовши Інгул, розділилися на безліч (до сорока) загонів і, оминувши фортецю, рушили по селам провінції. Сам француз супроводжував хана та головний загін татар, тому у своїх спогадах доволі яскраво змалював сплюндрування Аджамки, Цибулевого та Красносілля. Так, рота Єлисаветградського пікінерського полку Аджамка, у якій на той час було близько 800 хат, була спалена вщент, у вогні загинуло до 1200 осіб: “огонь распространялся по домам, крытым соломой, с такой силой и быстротой, что мы сами едва успели выйти оттуда” [11, с. 170]. За словами хроніста церковної історії Південної України Феодосія Макаревського, 22 січня 1769 року татари спалили церкву в селі Вершино-Кам’янка. Окрім церкви, татари знищили будинки в селі, два вітряки, кількість жертв оцінено в 171 душу [12, с. 1021]. Й. Гільденштедт 1774 року писав, що після татарського набігу близько чотирьох років це село було фактично знелюднене і на час його подорожі в ньому налічувалося ледь 200 хат (проти 800 до 1769 р.) [13, с. 39]. Барон Тотт писав, що “полтора ста деревень были сожжены таким образом: огромное облако дыма распространилось на двадцать миль в пределы Польши” [11, с. 170]. Сучасні дослідники обережно ставляться до цифр, які наводить француз. Так, Н. Д. Полонська-Василенко говорить про 50 селищ [1, с. 120 – 121], що навряд чи применшує масштаби соціальної катастрофи. Ці події викликали величезну паніку серед населення. За Дніпро, у російські губернії тікали не лише поселяни, а й військові. Й. Гільденштедт називає декілька рот Єлисаветградського пікінерського полку, практично знелюднених узимку 1769 року. Так, у Мурзинці (Петриківці), де розташовувалася полкова канцелярія, залишилося лише 112 хат [13, с. 39]; із Зеленої взимку 1769 року розбіглося все населення, і чотири роки поселення залишалося безлюдним [13, с. 40]; те ж саме і з Попельнастою, населення якої “удалось в различные укрепленные места” [13, с. 41]. Н. Д. Полонська-Василенко констатує суттєве скорочення особового складу рот полку після татарської навали. Так, за визначеного штату роти в 200 пікінерів з офіцерами в наявності на середину 1769 року було: в Орлянці – 18 осіб, в Аджамці – 19, у Попельнастій – 26, у Добрянці – 21. Найбільш укомплектованими залишалися Домотканська, Бородаївська, Тройницька, Кам’янська й Мишунорозька роти, де було разом 335 душ [1, с. 121]. Барон Тотт говорить, що в Єлисаветградській провінції загалом було спалено 1190 хат, 4 церкви, 6 млинів, більше 6000 четвертей хліба й більше 10 000 кіп сіна. Угнано 30 000 овець і кіз, 1557 коней. У полон узято 624 чоловіків і 559 жінок, знайдено порубаними 100 чоловіків і 26 жінок [11, с. 187].

Повертаючись до демографічних наслідків татарського походу, то вони мали далекосяжні наслідки. Частина людності, яка втікала від татар, уже назад не повернулася. Сюди прийшли нові люди, які заселяли територію заново. Було порушено природну позитивну динаміку зросту населення краю. У цьому плані показовими є дані IV ревізії 1782 року, наведені в дослідженні В. М. Кабузана [6, с. 86 – 87]. Так, від початку існування Новослобідського полку й до 1763 року кількість мешканців населених пунктів неухильно зростала (за 11 років в окремих слободах кількість населення зросла утрьох – у п’ятеро). Після подій 1769 року ми спостерігаємо не лише припинення позитивної динаміки демографічного зросту,

але й скорочення населення. Кількість його не відновилася й до 1782 року. Так, населення Мишуриноного Рогу за 1763 – 1782 роки скоротилося з 864 осіб до 615, Новоархангельська – з 609 до 293, Аджамки – з 1170 до 749, Вершино-Кам'янки – з 639 до 397, Омельника – з 1074 до 567 осіб відповідно.

Уряд серйозно поставився як до самого набігу, так і до діяльності (точніше бездіяльності) гарнізону фортеці. Про це свідчить тон реляції П. А. Румянцева до Катерини II від 4 лютого 1769 року. “...Хотя Елисаветградская провинция к защите своей имела распоряжения особливые, по рассмотрению управляющего оною генерала-аншефа и киевского генерал-губернатора Войекова; но как по высочайшей воле вашего императорского величества целость границ возложена на мое попечение, вследствие чего для прикрытия оной я не малое число войск оставлял тамо в команду генералу-майору Исакову, давши ему достаточное повеление, как действовать против неприятеля при его покушениях; так не мог я теперь терпеливо сносить, ревнуя о славе оружия вашего императорского величия, чтоб не взыскать строго ответа как от генерала-майора Исакова, так и генерала-поручика фон-Далки, что они, удалившись от моих повелений, пропустили неприятеля пройти свободно между Днепром и крепостью и нигде не встретили силами, для того им вверенными...” [14].

Взагалі обставини подій зими 1769 року ставлять перед дослідниками декілька запитань. Перше хвилювало вже по гарячих слідах П. А. Румянцева: чому фортеця, покликана захищати південні кордони країни і на яку так розраховували, виявила повну нездатність виконати своє завдання? До речі, це матеріал для роздумів нинішнім краєзнавцям, які пишуть про десятки відбитих фортецею нападів татар. Наступне питання стосується поведінки запорожців: татари йшли через їхні вольності, проте жодної інформації про їхнє пересування комендант фортеці не отримав. Ще барон Тотт поведінку запорожців пояснював доволі категорично: “Запорожские казаки, теснимые Калгой-султаном, заручившись с его стороны нейтралитетом, отказали в повиновении коменданту крепости...” [11, с. 189]. Таку можливість рішуче заперечував А. Скальковський [5]. Проте, на нашу думку, припущення барона Тотта не позбавлене логіки. Запорожці від самого початку розглядали фортецю та військово-поселенські утворення на півночі своїх володінь як наступ на свої вольності та привілеї. Тому, знаючи про наміри та спрямування удару татар, могли свідомо пропустити їх через свої землі з міркувань своєрідної помсти. І третій момент, який заслуговує на увагу – це та легкість, з якою татари палили села провінції, в яких дислокувалися гусари та пікінери. Тут може бути тільки одне логічне пояснення: основна частина особового складу полків була залучена до бойових дій під час російсько-турецької війни 1768 – 1774 рр. Особовий склад Єлисаветградського пікінерського полку безпосередньо брав участь у бойових діях з турками. Єлисаветградські пікінери входили до складу Української армії під командуванням П. О. Румянцева. Достеменно відомо про участь двох ескадронів Єлисаветградського пікінерського полку в облозі фортеці Бендери в липні – вересні 1770 року. Після цієї кампанії 1771 року єлисаветградські пікінери воювали під Яссами, після чого були відправлені на зимові квартири на місце дислокації Єлисаветградського пікінерського полку [15, с. 500 – 506]. 1773 року Єлисаветградські пікінери знову брали участь у військових діях. Відомо, що перебуваючи в складі четвертої бригади на території Валахії [16, с. 529 – 535]

вони брали участь в облозі й штурмі фортеці Сілістрія. Тут в червні 1773 року спішені частини полку елісаветградських пікінерів у складі корпусу генерал-поручика Ступініна брали участь у запеклих сутичках на берегах Дунаю. 15 червня елісаветградці успішно діяли при захопленні стратегічно важливого острова на Дунаї напроти Сілістрії. 22 червня в складі п'ятитисячного корпусу Вейсмана, якому протистояло 20-ти тисячне військо турків на чолі із серраскіром Наумом Пашею, елісаветградці прекрасно проявили себе при Кючук-Кайнарджі. Елісаветградські пікінери перебували в складі ар'єргарду, прикриваючи відступ основних частин російського війська. Про характер цієї баталії свідчить той факт, що в ній загинули і командир російського корпусу Вейсман, і серраскір Наум Паша [17].

У війні 1768 – 1774 років якнайкраще проявив себе майбутній генерал від інфантерії барон Іван Євстафійович Ферзен. Почавши війну у чині капітана Елісаветградського пікінерського полку, він закінчив її підполковником із Орденом Св. Георгія III ступеня (нагороджений 1775 року) [18, с. 14]. Ця війна стала також початком військової кар'єри майбутнього командира Елісаветградського гусарського полку, генерал-лейтенанта Григорія Івановича Лісаневича, у цей час – капрала Елісаветградського пікінерського полку [17].

Окрім безпосередньої участі населення в бойових діях, російсько-турецька війна позначилася на всіх сферах життя Елісаветградської провінції. Під час війни вся її територія перетворилася на найближчий тил російської армії. Населення мусило постачати військовим провіант, фураж, коней, підводи, людей для виконання різноманітних робіт, змушене було відчувати на собі всі принади постоїв регулярної армії. Через цю територію проходили російські військові частини. По селах розміщувалися на “зимові квартири” вояки. Серед останніх була й людина, про яку згодом заговорила уся Російська імперія. Як видно з матеріалів допиту Омеляна Пугачова в Таємній експедиції в Москві 4 листопада 1774 року, майбутній ватажок селянської війни, а тоді ще просто хорунжий, провів зиму 1770 – 1771 років у роті Елісаветградського пікінерського полку Вершино-Кам'янці. Сам Пугачов на допиті показав, що в цей час “был весьма болен, и гнили у него грудь и ноги. Перед сырною ж неделю прислан был из армии к полковнику Кутейникову ордер, чтоб из оной каманды для исправления казакам лошадыми отпустить при старшине сто человек, по которому ордеру в числе ста человек и он, Емелька, отпущен за показанною болезнию...” [19, с. 168]. Саме звідси він вирушив на Дон творити історію.

Війна залишила по собі ще одну страшну спадщину: в Новоросійську губернію було занесено чуму, яку в офіційному листуванні цього часу невиразно йменували “небезпечна хвороба”. 1773 року вона широко розійшлася територією Елісаветградської провінції, незважаючи на всі вжиті місцевою владою заходи. До таких, згідно з медичними вимогами XVIII ст., належали передусім обкурювання та карантини. Так, Й. Гільденштедт писав, що по всій протяжності кордону із запорожцями стояли карантини в десяти верстах один від одного [13, с. 40].

З 1776 року становище пікінерів та військових поселенців змінювалося. 24 грудня цього року було прийняте “Высочайше утвержденное учреждение и штаты поселенных в Новороссийской и Азовской губерниях гусарских и пикинерных полков” [20]. Головна зміна в статусі поселенців полягала в тому, що згідно з цим

указом комплектування гусарських та пікінерських полків стало обов'язком державних селян, які до цього були звільнені від податків: “в упомянутых губерниях военные и государственные поселяне, кроме состоящих в действительной службе, имеют комплектовать помянутые полки, и платить в казну положенные в тех губерниях с земли доход” [20, с. 478]. Таким чином, усі пільги поселян скасовувалися, а строк служби встановлювався в 15 років.

Єлисаветградський пікінерський полк як військова одиниця продовжив свою історію як Єлисаветградський легкокінний полк (з 1789 – Єлисаветградський кінноегерський полк, з 1801 – Єлисаветградський гусарський полк). Проте з Єлисаветградщиною полк з цього часу буде пов'язаний лише назвою, оскільки квартирувався він за межами своєї історичної батьківщини. Якщо говорити про села, в яких розміщувалися роти пікінерського полку, то вони перетворилися на державні села. Колишні поселяни стали державними селянами, на них поширювалися всі податки та повинності цієї категорії населення.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. – Ч. 2. – Мюнхен, 1960. – 202 с.
2. Миллер Д. Пикинеры // Киевская старина. – 1889. – № 12. – С. 301 – 322.
3. Шамрай С. До історії залюднення Степової України в XVIII ст. (Крилівщина і Лизаветчина) // Записки історико-філологічного відділу ВУАН. – Т. 24. – К., 1929. – С. 207 – 302.
4. Голобуцький В. О. Запорізька Січ в останні роки свого існування (1734 – 1775). – Дніпропетровськ, 2004. – 424 с.
5. Скальковський А. О. Історія Нової Січі або останнього Коша Запорізького. – Дніпропетровськ, 2003. – 678 с.
6. Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – I половине XIX века (1719 – 1858). – М., 1976. – 308 с.
7. Пірко В. О. Заселення і господарське освоєння Степової України в XVI – XVIII ст. / Український культурологічний центр. – Донецьк: Східний видавничий дім, 2004. – 224 с.
8. О именовании Новосербского селения Новороссийскою губерниею; о поселении в оной полков: двух гусарских и пикинернаго, о планах раздачи земель к их заселению // Полное собрание Российской империи. – Собрание 1. – Т. 16. – № 12.099. – СПб., 1830. – С. 657 – 667.
9. Висковатов А. В. Пикинеры // Историческое описание одежды и вооружения российских войск – 1899. – Т. 5. – С. 17 – 23.
10. Румянцев П. А. Военно-политическое обозрение турецкой границы // www.cossackdom.com/troopsr.html
11. Записки барона Тотта о татарском набеге 1769 года на Ново-Сербию // Киевская старина. – 1883. – № 9 – 10. – С. 135 – 198.
12. Макаревский Ф. Материалы для историко-статистического описания Екатеринославской епархии. – Выпуск I. – Екатеринослав, 1880. – 1055 с.
13. Гильденштедт Й. Подорож Єлисаветградською провінцією 1774 року / Упорядник А. В. Пивовар. – К.: Академперіодика, 2005. – 50 с.
14. Реляция П. А. Румянцева Екатерине II о вторжении татар в Елисаветградскую провинцию и движение их к Бахмуту (4 февраля 1769 г.) // Фельдмаршал Румянцев: Сборник документов и материалов. – М., 1943. – С. 136 – 138.

15. Расписание армии под командованием П. А. Румянцева для размещения на зимние квартиры на зиму 1771 – 1772 г. // Румянцев П. А. Сборник документов. – Том 2. 1768 – 1775. – М. Воениздат. 1953. – С. 500 – 506.

16. Расписание русской армии и указания П. А. Румянцева командирам корпусов на кампанию 1772 г. // Румянцев П. А. Сборник документов. – Том 2. 1768 – 1775. – М.: Воениздат. 1953. – С. 529 – 535.

17. Лисаневич Г. И. // Император Александр II и его сподвижники в 1812, 1813, 1814 и 1815 годах. Военная галерея Зимнего дворца, издаваемая с Высочайшего соизволения и посвящается Его Величеству Государю Императору. Жизнеописания составлены под редакцией генерал-лейтенанта А. В. Михайловского-Данилевского и гвардии полковника А. В. Висковатова. – Т. 5. – М – СПб., 1848 – 1849.

18. Памятка 3-го Гусарского Елисаветградского Ея Императорского высочества Великой княжны Ольги Николаевны полка (1764 – 1914) / По поручению августейшего шефа полка составил М. К. Соколовский. – СПб., 1914 – 56 с.

19. Допрос Е. И. Пугачева в Тайной экспедиции в Москве 4 ноября 1774 г. // Красный архив. – № 69 – 70. – 1935. – С. 163 – 224.

20. Высочайше утверждение и штаты поселенных в Новороссийской и Азовской губерниях Гусарских и Пикинерских полков // Полное собрание Российской империи. – Собрание 1. – Т. 21. – № 14.552. – СПб., 1830. – С. 476 – 479.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Ковальков Олександр Леонідович – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри всесвітньої історії КДПУ ім. В. Винниченка.

Наукові інтереси: слов'янська та українська міфологія, проблеми ментальності традиційного суспільства, історична регіоналістика Центральної України.

УДК 94(477.65) „1921“

УДК 930.1(477) “1941-1944”

ЗАРУБІЖНА ТА ДІАСПОРНА ІСТОРІОГРАФІЯ РУХУ ОПОРУ У ПІВДЕННІЙ УКРАЇНІ (1941 – 1944 рр.) ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ 50-х – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ 80-х рр.

Дмитро НЕФЬОДОВ (Миколаїв)

У статті проаналізована зарубіжна та діаспорна історіографія руху Опору в Південній Україні в роки Великої Вітчизняної війни (1941 – 1944 рр.) періоду другої половини 50-х – першої половини 80-х рр.

Ключові слова: історіографія, рух Опору, концепція, похідні групи ОУН, радянський партизанський рух.

В статье проанализирована зарубежная и диаспорная историография движения Сопротивления в Южной Украине в годы Великой Отечественной войны (1941 – 1944 гг.) периода второй половины 50-х – первой половины 80-х гг.

Ключевые слова: историография, движение Сопротивления, концепция, походные группы ОУН, советское партизанское движение.